

Милан Богојевић
РАДЕ ПАШИЋ
Енигма једног времена

Уредник
Зоран Колунџија

Обрада фотографије на корици
Иван Кршев

Милан Богојевић

РАДЕ ПАШИЋ

Енигма једног времена



ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

И док ми на сваком кораку сусрећемо њружене руке за њрошњу наших инвалида, док у сваком ћошку їледамо їолу и босу децу наших изїинулих райїника, їде сузних очију моле за милосїињу, док свакодневно чиїамо їде људи извршују самоубисїива њод њерейїом њореза, и слушамо луїу добоша којим се њродаје и њоследње њокућсїиво њошїеном свеїїу, доїїле їосїодин Радомир Н. Пашић за својим сїїолом їомила милионе и шеїїа безбрижно њо корзу.

Драгиша Стојадиновић

ПОЗИВ НА АВАНТУРУ

Ова књига представља први покушај да се осветли живот и дело Радомира Раде Пашића, човека који је остао једна од најконтроверзнијих личности у српској, односно југословенској, историји. Иако је његова присутност забележена у бројним историјским документима, Радомир Пашић остао је до данас мистерија и енигма једног времена.

Ова књига пролази кроз све афере и скандале који су му се приписивали, а који су у току његове каријере утицали на политичку и економску сцену Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Југославије. Анализирајући документе и сведочења савременика, покушао сам да проникнем у мање познате детаље о животу и раду ове контроверзне личности, пробијајући се кроз високе зидове тајни и митова који су га опасали током свих ових година.

Један од ретких описа, до данас, овог мистериозног човека, оставио нам је нико други до чувени „српски пријатељ из тешких дана“, др Арчибалд Рајс у свом политичком тестаменту *Чујше Срби*, он о Ради Пашићу каже:

„Најчувенији забушант међу том будућом интелигенцијом био је Пашићев син Раде. Он је био права срамота за српску земљу, а то је остао и после рата. Зар не би било много лепше (...) да, уместо полицијског досијеа, син најпознатијег српског државника има обичну камену плочу са натписом: Раде Пашић, погинуо на бојном пољу?“

Овај опис др Рајса можда данас изгледа и помало грубо, али он илуструје ставове који су били устаљени међу савременицима

Радомира Пашића, па и делом данашњих покољења делимично упознатих са (не)делима јунака ове књиге.

У књизи која је пред вама, трудио сам се да одем и корак даље, да разоткријем сложену природу овога човека и пружим читаоцу увид у мотиве и околности које су обликовале већину његових поступака који су условили мишљење о „размаженом бахатом сину који је касније постао отац корупције у Србији“.

Пронићи у све афере младог Пашића свакако не би било могуће без откривања сложених односа унутар југословенске политичке сцене током првих деценија XX века, тако да сам великим делом објаснио и функционисање државног апарата тог доба.

Поред тога, испред вас се налазе промишљена разматрања о значају одржавања интегритета институција, борби против корупције и укорењеном односу између различитих друштвених сфера у том периоду стварања једне „младе“ државе каква је била Краљевина СХС.

Кроз ову анализу, књига пружа важне увиде у друштвени контекст који је омогућио настанак и процват коруптивних пракси, а које су, наравно, остале живе и после Пашићеве епохе.

Уверен сам да ћете кроз читање ове књиге о Радомиру Пашићу, открити мноштво фасцинантних детаља и добити знатно јаснију слику о једној од најконтроверзнијих личности наше историје.

Милан Бојојевић

ДЕТЕ

...које ће њек заволети слајко

Немогуће је почети било коју књигу посвећену једној личности а да то не буде кратким освртом на детињство. Кажу у психологији да је детињство кључно за развој и сазревање човека у каснијим годинама – једноставни закључак би био да „детињство обликује човека“.

Када дете израсте у човека какав је био Радомир Пашић, онда део у књизи који се бави његовим одрастањем свакако заслужује више од пар реченица.

Његов отац Никола Пашић (који ће се често помињати у овој књизи) основао је породицу на крају првог, бурног, периода своје политичке делатности, а може се рећи и на крају свог првог дела живота у 45. години.

У том тренутку био је председник Министарског савета Краљевине Србије. Оженио се Ђурђином Дуковић из угледне тршћанске српске трговачке породице, пореклом из Боке Которске.

„... јер кад нас ту у Фиренци упознаде једаред за вечером наш пријатељ, венчали смо се већ после десет дана, од првог виђања. Венчаше нас у старој руској цркви, које више нема у Фиренци“;¹ рекла је о свом браку Ђурђина у интервјуу који је дала листу *Време*.

Могло би се закључити из данашњег угла да је ово била љубав на први поглед, јер венчати се после десет дана...

¹ *Време* од 3. маја 1926.

Међутим, говоримо о времену интересних и уговараних бракова. Госпођица Ђурђина Дуковић, како сам већ навео, потицала је из „угледне трговачке породице“, у преводу „богате породице“. Никола Пашић, који је у том тренутку већ имао углед и изграђено име, имао је и несређено имовинско стање – дугови су га стискали, те је овај брак за њега био спас.

У наведеном интервјуу Ђурђина доноси и пар интересантних података везаних за Николу Пашића:

„Он није замерао што сам се заносила уметношћу; чак му се то и допадало. Код њега је таква пасија била упућена ка минералогiji. Волео је он камен да види, да га преврће и испитује на лупи, путовао је пешице много да обилази терене. И како географију зна ... ваљда као Цвијић. Познаје тако добро земљу, места, снагу реке. То му је, видела сам после, послужило у повлачењу граница државних. Знао је шта које парче земље вреди и шта треба пустити а шта треба тражити. И сад, гледала сам га и на Ривијери француској, донесе у собу пуно камења и гледа на лупи. То је његова пасија. А има још једну, то је да чита карте географске. Шта имамо карти географских, Боже, ваљда пуну једну собу! Он тако се сав наднесе на мапама, као да је свака пуна живота. Ја га одавно тако памтим.“²

Овај сегмент интересовања Николе Пашића на првом месту је везан за његово образовање јер је студирао геодезију, али, како ће се касније испоставити, и за испитивање рудних богатстава Србије, и могућност да се од тога направи озбиљан бизнис, што он јесте учинио. Но, да се вратимо интервјуу госпође Ђурђине Пашић у коме се осврнула и на заједнички живот у браку са Николом Пашићем:

„Живот у Србији текао је са свим перипетијама судбине. Али онај који је живот схватио филозофски, тај је могао мирно и спокојно одолевати сваком удару. Беше такав и мој живот. Повучен и породични. И ја жалим само што Рада није продужио да развија свој лепи таленат сликарски и вајарски. Прекинуо је леп један нагон али верујем да ће се он вратити уметности, ипак...“³

² Исто.

³ Исто.

Венчали су се у Фиренци 1891. године јер Никола Пашић није желео велики број људи на свадби, који би свакако присуствовао да се венчање одржало у Трсту. Аналитичари живота Николе Пашића, који су се бавили и том одлуком, кажу да ту треба видети Пашићеву намеру да свој приватни и породични живот држи од првог дана далеко од очију радознале српске јавности. Док постоји и део историчара који тврде да се у том тренутку плашио за свој живот и да се због тога није желео излагати ризику који би донело појављивање на јавном месту са пуно света.

Супруга Николе Пашића постаће, и остаће му најстабилнији ослонац током живота. У тешким данима није била само пасивни посматрач и морална подршка, коју би супруга свакако требало да пружи, већ је понекад излазила из сенке и стајала испред новинара и блицева фото-апарата како би заштитила свог супруга.

Тако је у тешким тренуцима за Србију, током Првог светског рата, када је део јавности већ упирао прстом и у председника владе за катастрофу која се догађала Србији, дала интервју за британски лист *Sunday Pictorial* у броју од 13. јуна 1915. године у ком је истакла:

„Србија, хвала небесима, још увек живи и сигурно ће тријумфовати. То што је успела да проживи сва страшна искуства у претходне три године је у највећој мери захваљујући српским женама. Оне су те које Србију чине земљом наде. Њихова издржљивост нас спречава да помислимо на предају.“⁴

Брак је био овенчан са троје деце. После годину дана добили су сина Радомира, а затим и кћери Даринку и Петрославу – Паву. Никола Пашић колико је био непопустљив у неким својим одлукама везаним на првом месту за политику, толико је био благ и попустљив према деци.

Његови савременици посебно су подвлачили његову болећивост према сину Радомиру, првенцу и сину јединцу. А многи су говорили да корен свих проблема који су касније дошли са Радо-

⁴ *Sunday Pictorial* од 13. јуна 1915.

миром Пашићем, лежи управо у попустљивости и слабости на све синовљеве хирове.

Свакако, нема смисла говорити само о очевој попустљивости и љубави према сину, те тражити оправдања и дубље разлоге за безрезервну подршку Николе Пашића када је у питању корупција и преваре које је чинио његов син Рада.

Истина је следећа, сам Никола Пашић био је дубоко корумпиран човек, без моралних начела и трунке емпатије према другим људима. Другачије се не може разумети однос који је имао према пословима свога сина. Видећемо то касније и на примеру афере са Фондешеновим зајмом у који је била уплетена читава породица Пашић. Основна разлика између њега и сина, испоставиће се, на првом месту је та што је Никола Пашић скривао своје богатство и није био склон хедонизму и расипању новца.

Наравно, истина углавном боли када су у питању овакве изјаве везане за великане наше историје, замислите да су написане у времену владавине Николе Пашића?

У том времену тешко се долазило до критичких текстова упућених неприкосновеном вођи радикалне странке, а већи део свог живота и државе, али ћете зато наилазити на хрпу хвалоспевних текстове о њему.

Издвојићемо један такав текст, који је посебно занимљив јер се тиче Николе Пашића управо као очинске фигуре:

„Вада је био са нама и у кругу породице проводио Бадње вече. Седео је поред камина и певао. Не чудите се! Тај тихи старац, познат као ћутљивац, имао је диван глас и од младости своје волео је да пева, и ми смо уживали кад смо видели да он у руци носи песмарицу, његову *Лиру*, и седа у наслоњачу крај камина. Знала се његова омиљена песма: „Извор вода извирала...“ Толико још друге. Још кад је испросио своју супругу, као млади Министар Србије, певао јој је у Фиренци, у њиховој кући, на Пјаца Индепанданца, и развејао парфем српске народне песме у једном тако страном куту. Волео је цвеће и биљке. У племените метале је загледао са много поштовања, јер од њих, говорио је, живе читави светови. Знао је брада и реке по Краљевини и оставио нам је иза смрти много атласа и секцијских карата, према којима је у тропским крфским ноћима, још 1915. годи-

не, замислио и повукао границе велике Србије. Од те границе није хтео одступити сем крајњих жртава: Опатије и Скадра. Све остало сачувало се према тој замисли. Знате за још једну његову страст – астрономију? О, колико нам је пута пред отвореним небом и расу- тим звездама говорио о бесконачности. Ништавна је земља и имао је мало речи за њу док у очима му беше толико тоpline и дивљења за наслућени бескрај. Веровао је у Бога, оном вером која долази кроз студију астрономије, и стално ишао напред, као ношен том вером. Чак се није волео ни освртати на прошлост: било једном и прошло. Мало је загледао у старинске своје слике и мало се надносио над тим успоменама из давних времена, као да је имао једну опсесију: зашто све то? Отуда и објашњавамо да он није ништа колекционирао и да је врло мало сабирао својих слика и докумената. Увек је будућност имала поетичнију драж за њега и упињао се последњих година да њу докучи. Две-три објављене књиге, које су га директно заинтересова- ле, једна о Ивандањском атентату, а друга о Сарајевском, као да су га натерале да изађе из те блажене контемплације будућности и да учини један осврт на прошлост. Реагирао је, јер ни једна ни друга пу- бликација нису му се учиниле историјски верне. То његово гледање у будућност учинило је да се он разишао и са Бакуњином у својој младости. Баш једном причао нам је – кад се негде писало о „Бакуњи- новом пољупцу“ утиснутом на његово чело, кад је из Швајцарске по- шао за Балкан – да се са Бакуњином рано разишао. Руски анархиста оставио је себи у задаћу: најпре рушити. А после, шта ће после бити? Питао је Пашић. Рушити а не знати са чиме отпочети ново зидање, то је бесмисао.“⁵

О самом детињству Радомира Пашића мало је данас остало за- бележеног, поред сведочанства његове мајке да је био надарен за сликарство и вајарство тешко је наћи било каквих записа и сведо- чанстава. Као да је Никола Пашић чувао своју породицу од штам- пе и публицитета.

Ипак, један догађај се издвојио и завршио у новинским члан- цима јер је могао имати фаталне последице по породицу Пашић.

Наиме, деца су изашла на излет и возила се јахтом на Ади Ци- ганлији када је дошло до пожара, разлог пожара је било паљење

⁵ *Време* од 9. јануара 1927.

бензина у резервоару. Мали Радомир, који је тада имао дванаест година, обузет пламеном скочио је у води и допливао до обале, без већих последица.

Ево, како су медији донели ову вест:

„Шетња, која је могла бити врло несретна!

Читамо у *Самоујрави*: Јуче је био излет руског клуба на Аду Циганлију. Око 11 часова већина чланова седе на један велики краљевски чамац и на јахту др Динића. Чамац је био везан уз јахту, упоредо с њоме. Јахта се греје бензином и њоме је управљао др Нешић. После десетак минута вожње, запалио се бензин у резервоару, и целу јахту, пуну света, обузе пламен, прелазећи и у чамац, који је такође био дупке пун, већином женског света. Наступи, разуме се, страх. Обузет пламеном, управљач јахте др Нешић скочио у воду; за њим је скочио у воду, још више обузет пламеном, Раде синчић Николе Пашића. Малени Раде показао је необичну присебност иако су му обе ноге до колена биле опаљене ватром.

– Кад си скочио у воду, шта си мислио? – питали су га после.

– Рекох: Помози ми Боже! И запливах.

И збиља је срећно допливао до обале сам. Женскиње је стало врискати и неке су већ готове биле да са чамца и јахте скачу у воду. Присебније пак гасиле су на себи и деци хаљине које су биле у пламену. Највише је пламеном повређена девојчица г. Пашића – Пава. Њој су као и Раду опаљене ноге до колена, али без озбиљнијих повреда. Средњој девојчици г. Пашића лако је опаљено лице и рука. Осим деце Пашићеве, др Нешићу опаљене су руке и нешто тела око појаса, али ипак без озбиљнијих последица. При дрешењу чамца од јахте и уздржавања жена да не скачу у воду, особиту је енергију показао каплар Спасоје. Он је скочио у воду да спасава малог Рада, па кад је видео да Раде срећно плива обали, узео је такорећи команду у своје руке, да би се на чамцу одржала равнотежа, да се чамац од јахте одвоји и да се огањ у јахти угаси. Богу хвала те није било, као што је могло бити, велике несреће.“⁶

У тој години Никола Пашић наручио је израду синовљевог портрета код познатог италијанског сликара Вострија – а који ће уметник једноставно назвати „Дечак“. Годинама касније овај пор-

⁶ *Застава* од 5. јуна 1904.

трет ће постати предмет судског спора а оптужени ће бити управо лик са портрета, Радомир Пашић, о чему ће касније бити више речи.

Оно што се данас може прочитати готово у сваком тексту о Радомиру Пашићу јесте да је од тинејџерских дана почео да показује својеглавост, размаженост и бахатост, због чега је и поред великог утицаја свог оца, избациван из београдских школа.

На крају Радомира Пашића уписују у приватну мушку гимназију професора Владимира Зделара у Београду. Ова гимназија се у министарству просвете водила као „непотпуна гимназија са шест разреда“, али исто тако и једна од три школе са најбољим хигијенским условима.⁷

Када је Раде завршио своје школовање, Никола Пашић је искористио свој политички ауторитет и утицај те приватну гимназију изједначио уредбом са јавном школом и на тај начин дао вредност синовљевој дипломи.

У својој књизи *Коруџија и њолићка* Звонимир Кулунџић цитирао је један део чланка „Господско дете“ из листа *Село*, бр. 304 од 5. априла 1926. године, у коме се јасно могло видети да се мислило на Радомира Пашића, сина председника владе.

„За време порођаја окупиле су се стрине, тетке, комшинице. Из мајчина трбуха ишчекује се са цептањем, да ли је живо или мртво? И родило се живо. Оцу око засузило. Добио је – сина. Татин син.

Замотају га у свилене повоје. Опасаше га појасом од кадифе набављене из париског најотменијег базара. А кад је први пут прокмечило, отац га обасипа шаком златних дуката. У крилу богатог оца господско дете полеће руком за очевом скупоценом златном иглом прикаченом за очев оковратник. Татин син.

Поодрасло је. Гувернанте са добром месечном платом, напудриране и нарумењене 'до зуба', имају једину бригу да татин син, дете господског оца, што мање плаче. И њему је дозвољено све. Свака његова жеља за све укућане постаје наређење. Њему се сви повињавају, за њега сви живе. Још чим је проходило, господско дете окружено је до-

⁷ Илустровани месечни часопис *Светлост* из 1901, стр. 537.

бро плаћеном пратњом и услужном послугом. И све око њега поиграва и њему се удвара. Господско дете расте и иде у школу.

Навикнуто да све око њега угађа његовим прохтевима, њему школа нешто не иде од руке. Да се спасе од двојки, њега у ваншколско време подучавају најбољи професори, али узаман. Господско дете ипак прелази из разреда у разред, а мало ко зна како и зашто. Поред свега тога сви га лепо сусрећу, сви му се клањају и оно све – од професора до фамуласа⁸ – обасипа чоколадом, шеверићима и поклонима... Татин син!

Његови расходи постају огромни. Превазилазе чак и очеву одрешену руку. И господско дете диже паре на очево име, фалсификујући очев потпис на меници.

Рођено као лењивац, одрасло као нерадник, васпитано као готован, оно раскрштава са књигом и науком. Тек наједном угледамо га у скупоценом аутомобилу како фркће преко Теразија са буљуком сумњивих женских.⁹

Када је Радомир Пашић коначно раскрстио са науком, није потпуно јасно. Оно што знамо јесте да након гимназије Радомир своје школовање наставља у Паризу, али се у граду светлости Раде више исказује у ноћном животу него на студијама.

Током детаљног истраживања живота Радомира Пашића не знамо који је факултет завршио, нити да ли га је завршио, али се касније све до краја свог живота представљао као банкар.

⁸ Школски послужитељ

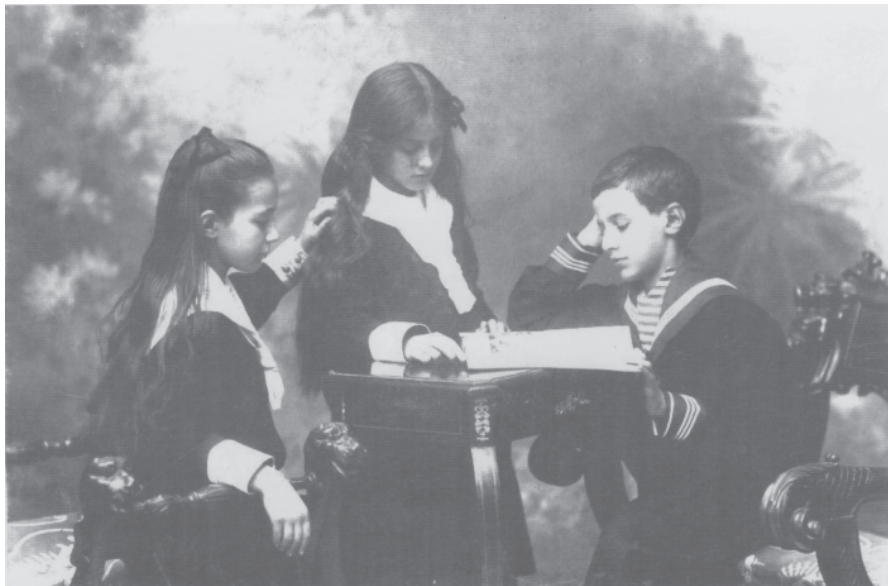
⁹ Звонимир Кулунџић, *Политика и Корупција у Краљевској Јуџославији*, Стварност, Загреб, 1968.



Пашићева деца – Даринка, Радомир и Пејрослава



Пашићева деца – Даринка, Радомир и Пејрослава



ОТАЦ

...заштитник и савезник

Радомир је био син једног од најдуговечнијих и најпознатијих политичара у историји српске политичке сцене. Отац је био његов заштитник, учитељ и савезник до краја свог живота и у свим приликама. Немогуће је данас споменути Радомира, Раду, Рада... Пашића а да се одмах не дода син Николе Пашића, или барем помисли на Николу Пашића.

Ово поглавље књиге замишљено је да појасни ко је био Никола Пашић и одакле му моћ да обезбеди и заштити сина од невероватних злоупотреба и малверзација о којим ће бити речи у наставку књиге.

Више од четрдесет пет година Никола Пашић био је вођа Радикалног покрета у Србији. Од његовог настанка 1881, па све до своје смрти крајем 1926. године. Српски Радикализам се не може замислити без њега. Никола Пашић је водио Радикалну странку, али је Радикална странка створила Пашића. Био је и остао „вечити Пашић“. Пашић није био ни водећи мислилац Радикализма, ни његов најбољи писац, ни његов најубедљивији говорник. Чак ни њен најборбенији ратник. Увек су то били други. Пашић је био оличење Радикалне странке, њено лице и наличје, њена врлина и њена мана. Одлазио је и враћао се. Силазио са главне сцене и на њу се поново пео.¹⁰

¹⁰ Милан Ст. Протић, *Радикали у Србији – Идеје и покрети 1881–1903*, АИЗ Досије, Београд, 1990.

Основни подаци о Николи Пашићу кажу да је рођен у Зајечару 18. децембра 1845. године у богатој трговачкој породици, од оца Петра (Пеце) и мајке Пене. Деда Николе Пашића био је пекар у Зајечару. Пашић је имао брата Најдана и сестру Ристосју.

Основну школу је похађао у Зајечару, а потом завршио шесто-разредну гимназију у Неготину, Зајечару и Крагујевцу са одличним успехом у 21. години, иако је кренуо веома касно, са једанаест година. Уписао се на Технички факултет Велике школе у Београду 1866. године, а као одличног студента, српска влада га је као државног питомца упутила на школовање у Цирих 1868. године, на чувену Политехничку школу. Тамо је стекао звање грађевинског инжењера и високостручно образовање из геодезије 1872. године.

Као студент у Београду, упознао се са идејама Уједињене омладине српске, а у Цириху се прикључио кругу српских социјалиста Светозара Марковића, чији најближи сарадник и саборац је био до Светозареве смрти.

После једногодишње праксе на градњи пруге Будимпешта–Беч, вратио се у земљу где је започео своју стручну и богату и успешну политичку каријеру.

У марту 1873. Пашић је дошао у Београд, а у мају исте године постављен је за подинжењера у министарству грађевина. Иако је по образовању био инжењер, најмање се бавио својом струком. Распуштена је Народна скупштина 30. јуна 1875. године, а за 3. август исте године расписани су нови избори. Тада је Пашић поднео оставку на државну службу, да би се могао кандидовати за народног посланика. Устав од 1869. године није дозвољавао бирање државних чиновника за народне посланике. Оставка му тада није била примљена како би се спречио његов избор, а након избора је отпуштен из државне службе.

Када је први пут изабран за народног посланика у Скупштини 1878, Радикална странка још није постојала. Његова политичка каријера почела је пре појаве радикализма на историјској позорници Србије. Од сваког од својих учитеља Пашић је нешто научио и понео са собом. У писму једном свом ученику Бакуњин је записао: „Живот је увек шири од једне доктрине, драги мој пријатељу“.